

Minna Rainio

Minna Rainio, TaT, kuvataiteilija,
tutkijatohtori, Lapin yliopisto

MONIÄÄNINEN MAAMME- LAULU JA RAJOJA YLITTÄVÄ SUOMALAISUUS

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Liikkuvan kuvan installaatiossa Maamme/Vårt Land (Rainio & Roberts 2012) ulkomaalaissyntyiset Suomen kansalaiset laulavat Maamme-laulun suomeksi ja ruotsiksi. Tässä artikkelissa sijoitan teoksen Maamme/Vårt Land Suomessa käytävään keskusteluun ja tutkimukseen suomalaisuudesta, kansallisuudesta ja kuulumisesta ja kysyn: kuka otetaan suomalaisuuden maisemaan mukaan ja kuka suljetaan siitä ulos? Minkälaisia näkyviä ja näkymättömiä rajanvetoja näihin prosesseihin liittyy? Tarkastelen teosta suhteessa monikulttuurisuuden, ylirajaisuuden ja etnisyyden käsitteistä käytyihin keskusteluihin. Pohdin ajatusta kodin monipaikkaisuudesta Avatar Brahmin luoman diasporatilan käsitteen avulla ja esitän, että Maamme/Vårt Land -teoksen luoma installaatiotila on myös eräänlainen diasporatila.

Minna Rainio & Mark Roberts: *Maamme/Vårt Land* (2012). Installaationäkymä. Suomen valokuvataiteen museo, Helsinki 2012. Kuva: Minna Rainio.

Asuin vuonna 2011 Minneapolisissa, Yhdysvalloissa ja seurasin jännittyneenä Suomen eduskuntavaalien tuloksia internetin ja Facebookin välityksellä. Ennen ja jälkeen vaalien korviini kantautui uutisia pohjoisesta kotimaastani ja sen kovenevista asenteista ulkomaalaisia ja ulkomaalaissyntyisiä suomalaisia kohtaan.

Olimme juuri saaneet valmiiksi videoteoksen *Some we kept, some we threw back* (Rainio & Roberts, USA 2010), joka käsittelee suomalaisten siirtolaisten kokemaa syrjintää Yhdysvalloissa 1900-luvun alussa. Nykyaikaan sijoittuvan elokuvan kertojääni kuvailee lapsuudenkokemuksiaan siirtolaisena, joka lähti perheensä kanssa Suomesta Yhdysvaltoihin kohti uutta elämää. Kertoja muistelee syitä, joiden takia hänen perheensä lähti kotimaastaan: nälänhätää, työttömyyttä ja poliittista vainoa. Hän kertoo, kuinka hänen perhettään ja muita suomalaisia kohdeltiin Yhdysvalloissa: he olivat ei-toivottuja pakolaisia, jotka kokivat syrjintää ja rasismia, heitä kutsuttiin ”likaisiksi suomalaisiksi” ja heidät luokiteltiin etnisesti ei-valkoisiksi. Kauppojen ovissa saattoi olla kylttejä, joissa luki: ”ei intiaaneja, ei suomalaisia, ei koiria”. Suomalaisia siirtolaisia pidettiin primitiivisinä, vastahankaisina ja juroina, ja heidät luokiteltiin luonteeltaan ja ”rodultaan” edistyksen ja sivistyksen vastakohtiksi (Ronning 2003, 367, 374).

Some we kept, some we threw back -teoksessa halusimme rinnastaa suomalaisten siirtolaisten kokemukset maahanmuuttokeskusteluun, jota käydään tällä hetkellä monissa Euroopan maissa – myös Suomessa. Elokuva muistuttaa, että vain noin sata vuotta sitten useista Euroopan maista – jotka nyt sulkevat rajojansa pakolaisilta – lähti satoja tuhansia ihmisiä etsimään parempaa ja turvallisempaa elämää muualta.¹ Samaan aikaan, kun teimme teoksen taustatutkimusta ja luimme suomalaisten siirtolaisten muistelmia ja artikkeleita suomalaisiin kohdistuneesta syrjinnästä, seurasimme kiinnostuneina ja järkyttyneinä Suomessa vellovaa ”maahanmuuttokriittistä” keskustelua. Retoriikan samankaltaisuus oli häkellyttävää. Nämä kaksi, yli vuosisadan toisistaan erottamaa aikakautta, alkoivat nivoutua mielessämme toisiinsa, ja syntyi ajatus uudesta *Maamme*-installaatiosta. Tiesimme, että olisimme vuoden kuluttua palaamassa Suomeen, ja halusimme omalla tavallamme – taideteoksellamme – osallistua Suomessa käytävään yhteiskunnalliseen keskusteluun ja laajentaa käsitystä suomalaisuudesta.

Teoksessa *Maamme/Vårt Land* (Rainio & Roberts 2012, Suomi) ulkomaalaissyntyiset Suomen kansalaiset laulavat uuden kotimaansa kansallislaulun. Teos tuo esille monien kulttuurien Suomen ja korostaa, kuinka kansallisuuden käsite ja määritelmät ovat jatkuvassa muutoksen tilassa. Teoksen monikanavaisessa installaatioversiossa kukin osallistuja laulaa *Maamme*-laulun yksin, omalla ruudullaan. Näyttelytilassa installaatio koostuu useista näytöistä, joissa esiintyvät laulajat muodostavat moniäänisen, suomalaisen kuoron. Osallistujat kajauttavat kansallislaulun kukin omalla aksentillaan – suomeksi tai ruotsiksi – osa hartaasti ja rohkeasti, osa hiukan haparoiden ja hermostuneena, mutta kaikki ylpeästi. Teos tuo näiden uusien suomalaisten välityksellä esille avaran kuvan Suomesta ja suomalaisuudesta.

Maamme/Vårt Land -installaatio herättää kysymyksiä siitä, kuka on ”oikea” suomalainen, miten suomalaisuus määritellään ja kenelle tämä määrittelyvalta annetaan. Voivatko ihmiset, jotka eivät ole syntyneet Suomessa ja joiden esi-isät tai -äidit eivät ole suomalaisia, olla osa *Maamme*-laulun kollektiivista suomalaisuutta? Horjuttaako tämä totuttua arkiymmärrystä kansalaisuudesta ja kuulumisesta, ”oikeasta suomalaisuudesta”?

Väitöskirjassani *Globalisaation varjoiset huoneet. Kuulumisen ja ulossulkemisen tilat rajanylityksiä käsittelevissä liikkuvan kuvan installaatioissa* (Rainio 2015) tarkastelin kansallisen kuulumisen ja ulossulkemisen kysymyksiä kolmen liikkuvan kuvan installaation ja niiden esiin tuomien välitilojen ja rajatilojen välityksellä. Joissakin teoksissa nämä välitilat ovat hyvinkin konkreettisia valtioiden välisiä rajoja tai selkeästi erillisiä, fyysisiä ja materiaalisia tiloja, kuten esimerkiksi kansainvälistä naiskauppaa käsittelevän *Kahdeksan huonetta*-installaation (Rainio & Roberts, Suomi 2008) hotellihuoneet ja *Kohtaamiskulmia*-teoksessa (Rainio & Roberts, Suomi 2006) nähtävät rajanylityspaikkojen, poliisiasemien ja vastaanottokeskusten huoneet. Osa *Kohtaamiskulmia*-teokseen haastatelluista turvapaikanhakijoista eli itsekkin eräänlaisessa välitilassa, rajalla, odottaen päätöstä tulevaisuudestaan.

Maamme/Vårt Land-teokseen osallistuneet laulajat ovat sen sijaan jo tulleet perille, asettuneet uuteen kotimaahansa, ja saaneet jopa Suomen kansalaisuuden. Rajan käsite nousee kuitenkin esille myös liittyen *Maamme/Vårt Land*-teokseen, mutta hienovaraisempina, näkymättöminä rajanvetoina: ei vain Suomen ja muiden kansallisvaltioiden väleissä, reunoilla ja laitamilla mutta myös – ja etenkin – niiden sisällä. Myös Suomeen asettuneet, täältä oleskeluluvan tai kansalaisuuden saaneet uudet suomalaiset voivat kohdata päivittäisessä arjessaan monenlaisia näkymättömiä kuulumista ja ulossulkemista määritteleviä rajoja. (Vrt. Lehtonen 2004b, 14; Ahmed 2000, 95–114; Khosravi 2013, 99.)

Olen kuvaillut liikkuvan kuvan installaatiotamme *audiovisuaaliseksi kulttuurintutkimukseksi tilallisessa muodossa* (Rainio 2015, 28–31). Teokset pohjautuvat perusteelliseen taustatutkimukseen, ja ne tarkastelevat yhteiskunnallisia ilmiöitä omilla menetelmillään, joihin kuuluvat liikkuvan kuvan visuaalisuus, kerronnallisuus ja ääni sekä installaation tilallisuus. Tulkitsen installaatiot siten jo itsessään tutkimukseksi, eräänlaisiksi teoreettisiksi esseiksi audiovisuaalisessa, kielellisessä ja tilallisessa muodossa (vrt. Marks 2000, xiv–xv; ks. myös Kivinen 2013, 262–267).² Teoksiin liittyvä kirjoitettu tutkimus – kuten tämä artikkeli – käsitteellistää, taustoittaa ja syventää teosten esille tuomia ilmiöitä asettaen ne laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin. Artikkelini ei siten varsinaisesti analysoi teoksia vaan pikemminkin pyrkii avaamaan laajempia tulkintalottuvuuksia tuomalla teoksen teemat vuoropuheluun aiheeseen liittyvän tutkimuksen ja kirjallisuuden kanssa. Keskeistä on taide-teoksen *sisältöjen* ja *teemojen* pohdinta ja syventäminen kulttuurintutkimuksen näkökulmasta eikä esimerkiksi esteettinen, tekstuaalinen tai narratiivinen analyysi teoksen kerronnasta, editoinnista tai kuvista.³

Sisältöä, sisällön tarkastelua ja muotoa ei kuitenkaan kokonaan voi eikä ole tarpeellistakaan erottaa toisistaan. Mikko Lehosta lainatakseni: ”Ajatteleminen ja tekeminen, tulkitseminen ja tuottaminen, käsitteellistäminen ja luominen eivät ole irrallaan toisistaan” (Lehtonen 2014, 322). Taiteelliseen työskentelyprosessiini kuuluu keskeisesti syvälinen perehtyminen teosten aiheisiin, monipuolinen taustatutkimus, tutkimuskirjallisuuden lukeminen ja joskus myös ihmisten haastatteleminen. Taiteen tekeminen ja tutkimustyö eivät siis ole irrallisia, vastakkaisia prosesseja, vaan ne lomittuvat, kietoutuvat ja vaikuttavat toisiinsa eri tavoin prosessin eri vaiheissa. Omiin taideteoksiini liittyvä kirjoitettu tutkimus – teosten teemojen käsitteellistäminen ja taustoitaminen – perustuukin usein juuri teosten taustatutkimusprosessiin.

Kaksoisroolini taiteilija-tutkijana vaikuttaa siihen, miten valitsen tutkimuskysymykseni ja teoreettiset keskustelukumppanini ja mitä teemoja nostan taideteoksistamme esille.⁴ Tulkitsen omia teoksiani – tässä tapauksessa *Maamme/*

2 Laura U. Marks kirjoittaa: ”Niin paljon kuin mahdollista, keskustelen elokuvien ja videoiden kanssa niin kuin keskustelin teoreettisten kirjoitusten kanssa [–] En varsinaisesti ”kritisoi” tai analysoi niitä. Sen sijaan kiedon ne mukaan argumentaatioon samalla tavalla kuin teoreettisetkin lähteet.” (Marks 2000, xv.)

3 Esimerkiksi Kati Kivisen (2013) väitöskirja on perusteellinen tutkimus liikkuvan kuvan installaatioiden tilallisuudesta, kerronnallisuudesta ja audiovisuaalisen kerronnan tavoista. Väitöskirja sisältää tarkkaa analyysiä myös omista installaatioistamme.

4 Tässä ei toki ole mitään uutta, onhan esimerkiksi feministinen tutkimus jo vuosikymmenien ajan osoittanut tutkijan tuottaman tiedon olevan aina paikantunutta. Tutkija ”muotoilee tutkimuskysymykset, pohtii niitä valikoimiensa käsitteiden, teorioiden ja aineistojen kautta – soviittaa ne yhteen – sekä tulkitsee ja tekee johtopäätöksiä”. (Koivunen & Liljeström 2004, 289–290.) Tutkija ei siis koskaan ole oman tutkimusaiheensa ulkopuolinen, objektiivinen tai neutraali tarkkailija vaan aina oman tutkimuksen *tulkitseva subjekti* (Seppänen 2001, 70–71).

Vårt Land -installaatiota – tekijälähtöisesti; ulkopuolinen teosta tarkasteleva tutkija toisi siitä varmastikin esille erilaisia asioita.⁵ Valokuvataiteilija ja tutkija Harri Pälviranta (2012, 143) on kuvaillut roolien nivoutumista toisiinsa osuvasti:

[T]aiteilija- ja tutkijaminäni tekevät yhteistyötä siten, että asemoidun kahteen eri käytännön kehukseen ja liikun niiden tarjoamien roolien välillä ja niitä lomittaen. [—] Taiteen ja tutkimuksen tekeminen säilyvät siten erillään, mutta koska niitä tekee sama henkilö, ymmärryksen logiikka ja merkityksellistämisen kieli säilyvät samansuuntaisina ja säilyttävät toisiinsa elimellisen yhteyden.

Tässä artikkelissa sijoitan installaatiomme *Maamme/Vårt Land* Suomessa käytävään keskusteluun ja tutkimukseen suomalaisuudesta, kansallisuudesta ja kuulumisesta ja kysyn: kuka otetaan mukaan suomalaisuuden maisemaan⁶ ja kuka suljetaan siitä ulos?⁷ Minkälaisia näkyviä ja näkymättömiä rajanvetoja näihin prosesseihin liittyy? Tukeudun erityisesti suomalaiseen aihetta koskevaan tutkimukseen ja kirjallisuuteen. Artikkelini aluksi esittelen teoksen, ja kerron lyhyesti liikkuvan kuvan installaation tilallisuudesta sekä teoksen suhteesta tutkimuksellisuuteen ja poliittisuuteen. Seuraavaksi tarkastelen teoksen esille tuomia teemoja suhteessa monikulttuurisuuden, ylijärjestyksen ja etnisyyden käsitteistä käytyihin keskusteluihin. Lopuksi pohdin ajatusta kodin monipaikkaisuudesta Avtar Brahmin luoman *diasporatilan* käsitteen avulla ja esitän, että *Maamme/Vårt Land* -teoksen luoma installaatiotila on myös eräänlainen diasporatila.

Monikulttuurinen *Maamme*

Maamme/Vårt Land -teokseen osallistui 12 ihmistä. He olivat syntyneet Suomen ulkopuolella, mutta he asuivat Suomessa ja kaikille oli myönnetty Suomen kansalaisuus. Osallistujat olivat siis suomalaisia, mutta alun perin he olivat kotoisin Etiopiasta, Marokosta, Turkista, Skotlannista, Intiasta, Italiasta, Ruotsista, Virosta/Venäjältä, Albaniasta, Israelista/Palestiinasta ja Namibiasta. Teos kuvattiin Helsingissä, missä suurin osa osallistujista asui, yksi osallistuja tuli kuvauksiin Lahdesta ja toinen Tampereelta.

Kuvasimme kunkin osallistujan yksin laulamassa *Maamme*-laulun suomeksi ja/tai ruotsiksi. Nauhoituksissa kaikkien laulajien taustalla soi sama taustamusiikki, joka auttoi heitä laulamaan suurin piirtein samalla rytmillä ja nopeudella. Muutama osallistuja harrasti laulua tai lauloi kuorossa, osa oli harjoitellut laulua etukäteen, mutta muutama ei ollut koskaan ennen laulanut (tai edes kuullut!) *Maamme*-laulua. Hyvin eritasoisten laulajien laulun editoiminen yhdeksi kuoroksi olikin melko haastavaa. Emme varsinaisesti haastatelleet laulajia ennen kuvauksia, emmekä kysyneet heidän taustoistaan enempää. Vapaamuotoisen keskustelun aikana ennen kuvauksia ja sen jälkeen monet kertoivat kuitenkin haluavansa osallistua teokseen juuri Suomessa vallitsevan ilmapiirin ja maahanmuuttovastaisen keskustelun vuoksi. Jotkut viittasivat suoraan perussuomalaisten vaalimenestykseen vuoden 2011 eduskuntavaaleissa. Lieneekö sattumaa vai tietoinen päätös, eräänlainen suomalaisuuden kulttuurinen ele, mutta kaksi teoksessa laulavaa miestä oli päättänyt kuvauksiin lähtiessään pukeutua Marimekon raidalliseen Jokapoika-paitaan.

Maamme-laulun on sanoittanut alun perin ruotsiksi Johan Ludvig Runeberg vuonna 1846, ja sanoitus on peräisin runokokoelmasta *Vänrikki Stoolin tarinat*.

5 Xin Liu analysoi *Maamme/Vårt Land* -teosta väitöskirjassaan *Trilling Race. The Political Economy of Racialized Visual Aural Encounters* (Liu 2015, 208–230).

6 Kirjoittaessani ”suomalaisuuden maisemasta” viittaan väljästi Arjun Appadurain (1996, 48–67) käsitteeseen etnomaisemista (*ethnoscapes*), joilla tarkoitan Suomessa yhdessä elävien ihmisyhmien kirjoa (vrt. Huttunen 2005, 121). Appadurai kirjoittaa muuttuvasta maailmasta, joka koostuu turistien, siirtolaisten, pakolaisten, vierastyöläisten ja muiden liikkeessä olevien ryhmien ja yksilöiden muodostamista maisemista. (Appadurai 1996, 33.)

7 Artikkelini pohjautuu väitöskirjaani (Rainio 2015).

Alkuperäisissä säkeissä ei mainita Suomea sanallakaan, vaan runon suomentaja Paavo Cajander lisäsi Suomi-sanan runon ensimmäiseen säkeeseen. Laulun on säveltänyt saksalainen Fredrik Pacius, joka asui ensin Ruotsissa ja muutti sitten Suomeen. Virolaisten ja liiviläisten kansallislaulussa on sama sävel kuin *Maamme*-laulussa. Se, että emotionaalisesti ja poliittisesti latautuneen Suomen kansallislaulun on säveltänyt siirtolainen, laulu on kansallislaulu myös muissa maissa ja sitä lauletaan useilla eri kielillä, kyseenalaistaa yksinkertaistetut käsitykset kansallisuudesta. *Maamme*-laulun historiassa piilevä monikulttuurisuus ja ylijärjaisuus kuvastavat kiinnostavalla ja ehkä yllättävälläkin tavalla sitä, että Suomi ei alun perinkään ole ollut kulttuurisesti ja kielellisesti niin yhtenäinen kuin yleensä ajatellaan.⁸

Maamme-laulussa on yksitoista säettä, joista yleensä lauletaan vain ensimmäinen ja viimeinen. *Maamme/Vårt Land* -teoksessa lauletaan lisäksi toinen säe, joka alkaa näin: ”On maamme köyhä, siksi jää, jos kultaa kaivannet. Sen vieras kyllä hylkää, mut meille kallein maa on tää...” Otimme säkeen mukaan teokseen, koska sen voi tulkita viittaavan Suomen lähihistoriaan köyhänä maana, josta ihmiset muuttivat – paremman elintason toivossa – etenkin Ruotsiin ja Yhdysvaltoihin. Myös suomalaiset ovat siis olleet siirtolaisia ja pakolaisia. (Ks. esim. Stewart 2013.) Vielä 1970-luvulle asti Suomi olikin maastamuuttomaa, vaikka tämä lähihistoria tuntuu monilta suomalaisilta viime vuosina unohtuneen.

Liikkuvan kuvan installaatiot taidelajien traditioiden rajoilla

Teoksen monikanavaisessa installaatioversiossa kukin osallistuja laulaa *Maamme*-laulun yksin, omalla ruudullaan. Näyttelytilassa installaatio koostuu kuudesta pystysuuntaan asennetusta suurehkosta LCD-näytöstä, joissa esiintyvät laulajat muodostavat moniäänisen ja monikulttuurisen suomalaisen kuoron. Näytöt on aseteltu puolikaaren muotoiseen muodostelmaan. Kunkin yksittäisen laulajan ääni kuuluu omasta kaiuttimestaan. Katsoja astuu sisään pimennettyyn installaatiotilaan ja asettuu kuoron yleisöksi osaksi installaatiotilaa. Katsoja voi lähestyä installaatiota fyysisesti ja tilallisesti monista eri näkökulmista ja asennoista riippuen siitä, mihin kohtaan hän asemoituu teosta katsomaan ja kokemaan (Bishop 2005, 13; Kivinen 2013, 26).

Maamme/Vårt Land sai ensiesityksensä Valokuvataiteen Museon Projektillassa marraskuussa 2012. Itsenäisyyspäivänä 6.12.2012 teoksen yksikanavainen *screening*-versio esitettiin myös Esplanadin lavalla Helsingissä. Sen jälkeen se on ollut esillä osana Leena-Maija Rossin ja Kari Soinion kuratoimaa *Bodies, Borders, Crossings* -näyttelyä Norjassa (2013), Perussa (2014) ja Uruguayssa (2014). Kesällä 2014 teos oli esillä Rovaniemen taidemuseossa Korundissa osana *Lumipalloeefekti – Pohjois-Suomen biennaali* -näyttelyä, ja syksyllä 2014 se esitettiin Pohjoisessa valokuvakeskuksessa Oulussa. Talvella 2015 teos oli esillä osana yksityisnäyttelyämme Luulajan taidehallissa, Ruotsissa.

Maamme/Vårt Land, kuten myös teoksemme *Rajamailla* (2004), *Kohtaamiskulmia* (2006), *Kahdeksan huonetta* (2008) ja *How Everything Turns Away* (2014), on monikanavainen liikkuvan kuvan installaatio, joka sijoittuu kuvataiteen, valokuvan, dokumentaarisuuden ja elokuva- ja videotaiteen risteykseen. Eri-laiset liikkuvan kuvan teokset alkoivat tulla näkyväksi ja keskeiseksi osaksi kuvataiteen kenttää 1990-luvun aikana, vaikka erilaisia liikkuvaa kuvaa käytäviä teoksia ja kokeellisia elokuvia on toki tehty jo 1960–70-luvuilta alkaen.⁹ Gallerioissa, museoissa, suurissa taidetapahtumissa ja festivaaleilla esitettäviä

8 Historioitsija Eric Hobsbawmin mukaan muuttumattomina toistuvat muodolliset rituaalit – kuten esimerkiksi kansallislaulut ja niiden laulamiseen liittyvät säännöt – ovat keskeisiä nationalismia tuottavia ja ylläpitäviä keksittyjä traditioita (Hobsbawm 1984, 7, 11).

9 Videotaiteen ja liikkuvan kuvan taiteen historiasta ks. Kivinen 2013, 18–22. Suomalaisen videotaiteen historiasta ks. myös Väkiparta ja Rastas (toim.) 2007.

liikkuvan kuvan teoksia kuvaavaksi yleistermiksi on tuntunut vakiintuneen *videotaide*, mutta tätä hyvin monimuotoista, erilaisia taidemuotoja yhdistelevää, liikkuvaan kuvaan keskittynyttä nykytaiteen osa-aluetta kuvaillaan myös nimikkeillä *elokuvaallinen taide*, *kuvataiteilijoiden liikkuva kuva*, *galleriaelokuva*, *toinen elokuva*, *projisoitu kuva kuvataiteessa* ja *näyttelyelokuva* (Kivinen 2013, 19). Taidehistorioitsija ja nykytaiteen museo Kiasman kuraattori Kati Kivinen huomauttaa, että nykyvideotaiteen esitystavat ja tallennusmuodot ovat hyvin erilaisia, ja termin *liikkuva kuva* etu on siinä, että se ei sitoudu yhteen tiettyyn tekniseen mediumiin (Kivinen 2013, 18–19). Tallennus- ja projisointimuodon tekniset ominaisuudet (esim. filmi-, video-, DVD- tai digitaalinen tallenne tai projisointi) eivät usein ole teoksen sisällön tarkastelun kannalta kiinnostavia tai olennaisia.

Minna Rainio & Mark Roberts: *How Everything Turns Away* (2014). Installaationäkymä. Mäntän kuvataideviikot 2015. Kuva: Minna Rainio.

Minna Rainio & Mark Roberts: *Kahdeksan huonetta* (2008). Installaationäkymä. *Bodies, Borders, Crossings* -näyttely. Porin taidemuseo 2013. Kuva: Minna Rainio.

Liikkuvan kuvan installaatioita voidaan kuvailla myös *monikanavaisiksi*, *monikuvaisiksi* tai *usean rinnakkaisen projisoinnin installaatioiksi*. Nimitykset viittaavat siihen, että installaatiotilassa on useita samanaikaisia, rinnakkaisia, vastakkaisia tai jossain muussa muodostelmassa olevia liikkuvan kuvan projisointeja, jolloin audiovisuaalinen kerronta tapahtuu samanaikaisesti usealla eri ruudulla tai projisointipinnalla. Installaatioiden projisointipinnat tai kuvaruudut luovat teoksen kokijalle tilallisen ja ruumiillis-affektiivisen kokemuksen, joka on teoksen vastaanoton kannalta yhtä merkityksellinen kuin teoksen visuaaliset tai auditiiviset ulottuvuudet. (Kivinen 2013, 44.) Juuri tilan kokemus liikkuvan kuvan installaatioissa onkin keskeisin ero verrattuna perinteiseen elokuvaan (Kivinen 2013, 44; Malm 2003, 66). Taidehistorioitsija Claire Bishop on määritellyt installaatiotaiteen yhdeksi keskeiseksi elementiksi tilallisuuden siinä muodossa, että katsojan täytyy astua sisään installaation tilaan ja asemoitua osaksi taideteoksen muodostamaa tilaa. Tämä teoksen vastaanottajan tilallisesti osallistava prosessi voi hänen mukaansa aktivoida yleisön myös poliittiseen ja eettiseen katsojuuteen. (Bishop 2005, 10–11, 102.)¹⁰

Omien teostemme kohdalla monikanavainen ja tilallinen esittämistapa viittaa myös teosten käsittelemien yhteiskunnallisten ilmiöiden monimutkaisuuteen, ristiriitaisuuteen ja monitulkintaisuuteen. Eri ruuduille ja projisointipinnoille hajautetun kerronnan välityksellä haluamme tehdä katsojan tietoiseksi suhteestaan sosiaaliseen todellisuuteen ja sen tuottamisen ja katsomisen tapoihin. Kansallisvaltiot, rajat ja kansalliset identiteetit ovat sosiaalisesti konstruoituja ja kuviteltuja, mutta samanaikaisesti niillä on hyvin konkreettisia ja materiaalisia seurauksia ihmisten elämään ja yhteiskunnalliseen ja historialliseen todellisuuteen.

Taideteoksiamme voisi kuvailla visuaalisen tai pikemminkin moniaistisen ajattelun välineiksi, jotka voivat antaa yhteiskunnan ja kulttuurin kipupisteille uudenlaisen visuaalisen ja affektiivisen muodon ja luoda kriittistä ymmärrystä maailmasta (vrt. van Alphen 2005, xiii). Teokset kutsuvat kokijansa

10 Liikkuvan kuvan ja median installaatiotaiteesta ks. myös Mondloch 2010.

Minna Rainio & Mark Roberts: *Kohtaamiskulmia* (2006). Installaationäkymä. Franklin Art Works, Minneapolis, USA 2010. Kuva: Rik Sferra.

ajattelemaan ja kokemaan kanssaan tarjoten vaihtoehtoisia tapoja jäsentää todellisuutta ja ympäröivää maailmaa. Esimerkiksi *Maamme/Vårt Land* -installaatiossa katsoja tulee osaksi monikulttuurista tilaa, jossa ylirajaiset suhteet ja etnisyydet kohtaavat teoksen vastaanottajan kuvan, tilan ja äänen – kansallislaulun – välityksellä.

Liikkuvan kuvan installaatiot ja nykytaiteen poliittisuus ja dokumentaarisuus

Kysymys taiteen suhteesta politiikkaan on hiertänyt länsimaista taidemaailmaa etenkin 1900-luvun puolivälistä nykypäivään (Bal 2010, 17). Välillä taide on haluttu nähdä politiikasta vapaana vyöhykkeenä, ja välillä taiteilijat ovat ottaneet voimakkaasti kantaa poliittisiin ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Tämä aaltoliike jatkuu yhä, ja 2000-luvulla kysymys taiteen uudesta politisoitumisesta on noussut keskeiseksi teemaksi sekä suomalaisessa että kansainvälisessä taidekeskustelussa. (Haapala 2008, 108; Kivinen 2013, 261; Papastergiadis 2006, 36–40; Enwezor 2008, 63–83.)

Taiteen *uusi poliittisuus* on liitetty myös nykykuvataiteen *dokumentaariseen käänteeseen*, jolloin molemmilla käänteillä viitataan taiteilijoiden kiinnostuksen kohdistumiseen sosiaaliin ja poliittisiin aiheisiin usein paikallisista näkökulmista ja arkipäivän yhteiskunnallisten ilmiöiden välityksellä. Nykytaiteen dokumentaarisuudella liikkuvan kuvan teoksissa voidaan tarkoittaa laajasti esimerkiksi perinteisten dokumenttielokuvien keinojen, kuten haastattelujen, autenttisten kuvauspaikkojen, arkistomateriaalien ja historiallisten dokumenttien, käyttämistä.¹¹ Nykytaiteilijoiden suosimaa elokuvallista lajityyppiä ja kerronnallista strategiaa, jossa dokumentaarista ja fiktiivistä aineistoa yhdistellään luovasti ja välillä yllättävilläkin tavoilla, on kutsuttu myös *dokumentaariseksi fiktioksi* tai *dokufiktioksi* (Haapala 2012, 50, 58, 61; Rhodes & Springer 2006, 3–5.)

Poliittisesti vaikuttava taide ei kuitenkaan välttämättä tarkoita konkreettista, interventionistista muutosvoimaa. Taiteen poliittinen potentiaali voi pikemminkin ilmetä tavoissa, joilla taide esittää uusia kysymyksiä ja nyrjäyttää totuttuja tapoja katsoa maailmaa. Samalla se luo hienovaraisia muutoksia monimutkaisten yhteiskunnallisten ilmiöiden käsitteellistämiseen ja artikuloimiseen – sekä älyllisesti että affektiivisesti (Bal 2007, 101).

Oman taiteellisen työskentelyni ja tutkimukseni lähtökohtiin ja aihepiiriin liittyviä dokumentaarisuutta, liikkuvaa kuvaa ja valokuvaa yhdisteleviä kansainvälisiä kuvataiteilijoita ovat esimerkiksi Yhdysvalloissa asuva puolalais-syntyinen taiteilija Krysstof Wodizcko ja chileläinen Alfredo Jaar. Molempien taiteilijoiden lähtökohta taiteen tekemiseen on avoimen poliittinen, ja he ovat olleet erityisen kiinnostuneita muun muassa ihmisoikeuksista, globaalista eriarvoisuudesta ja siirtolaisuudesta. Heidän teoksensa pohjautuvat perusteelliseen taustatutkimukseen, ja lisäksi molemmat ovat erityisen tietoisia taiteen ja representaatioiden etiikkaan liittyvistä kysymyksistä ja ongelmista. Wodizckon teokset ovat usein näyttäviä projisointeja kaupunkitilassa, ja ne ovat käsitelleet muun muassa siirtolaisuutta, kodittomuutta ja Irakin sotaveteraanien traumaattisia kokemuksia. Jaar on kiinnostunut kuvien vallasta ja toisaalta niiden ilmaisuvoiman rajallisuudesta. Merkittävän kansanmurhaa käsittelevän *Ruanda-projektinsa* (1994–2000) lisäksi hän on yksi harvoista kuvataiteilijoista, joka on käsitellyt Suomen maahanmuuttopolitiikkaa jo 1990-luvulla (*One million Finnish passports*, 1995).

11 Ks. Kati Kivisen (2013, 256–266) kuvaus teostemme suhteesta dokumentaarisuuteen, dokumenttielokuvan subjektiiviseen käänteeseen ja nykykuvataiteen kentän dokumentaariseen käänteeseen. Dokumentista ja dokumentaarisesta nykytaiteesta ks. myös esim. Nyberg 2012; Haapala 2012.

Taidehistorioitsija T. J. Demos on tutkinut taiteen ja poliittisuuden suhdetta etenkin pakolaisuuteen ja siirtolaisuuteen liittyvässä dokumentaarisessa nykykuvataiteessa. Hän kysyy, minkälaisia taiteellisia strategioita taiteilijat ovat kehittäneet käsitelläkseen esimerkiksi pakolaisuuteen liittyvää valtiottomuutta ja paperittomuutta ja miten kuvan keinoin voidaan representoida valtiottomia, joilla ei ole kansallisuuden luomaa suojaa ja siihen liittyviä ihmisoikeuksia. (Demos 2013, xv.) Viime vuosina monet taiteilijat – myös Suomessa – ovat käsitelleet teoksissaan pakolaiskriisiä eri näkökulmista. Brittiläinen Isaac Julien on jo vuonna 2007 käsitellyt Välimerta ylittävien pakolaisten kohtaloita liikkuvan kuvan teoksessaan *Western Union: Small Boats*. Ghanalaisyntyisen englantilaisen elokuvataiteilijan John Akomfrahin eri aikatasoja yhdistelevä siirtolaisuuteen, pakolaisuuteen ja mereen liittyvä näyttävä kolmekanavainen installaatio *Vertigo Sea* oli esillä muun muassa Venetsian Biennaalissa vuonna 2015. Suomalaisista taiteilijoista ajankohtaista pakolaistilannetta – Suomessa ja Välimerellä – ovat kuluneen vuoden aikana käsitelleet muun muassa mediataiteilijat Anna Knappe (*Mohajer*, 2016) ja Jan Ijäs (*Hylky*, 2016).¹² Kaikki mainitsemani teokset yhdistelevät liikkuvaa kuvaa ja dokumentaarisuutta nykykuvataiteen kentällä.

Lähes kaikki Mark Robertsin kanssa toteuttamani teokset ovat käsitelleet yhteiskunnallisia ja poliittisia teemoja, ja monet niistä liittyvät pakolaisuuteen ja siirtolaisuuteen. Uusin parhaillaan tekeillä oleva lyhytelokuvamme *They Came in Crowded Boats and Trains* tuo historiallista perspektiiviä nykyiseen pakolaistilanteeseen. Teos kietoo toisiinsa toisen maailmansodan lopussa Pohjois-Suomesta Ruotsiin paenneiden evakoiden ja viime vuonna Pohjois-Suomeen saapuneiden irakilaisien pakolaisten matkat ja tarinat. *Dokumentaariseksi fiktiöksi* nimetty lähestymistapamme on ollut meille luonteva keino tarkastella kysymyksiä muun muassa kansallisiin identiteetteihin ja rajoihin liittyvistä kuulumisen ja ulossulkemisen prosesseista, ovathan ne jo itsessäänkin eräänlaisia dokufiktioita, samaan aikaan kuviteltuja ja todellisia.

Minna Rainio & Mark Roberts: *Maamme/Vårt Land* (2012). Installaationäkymä. Esplanadin lava, Helsinki 6.12.2012. Kuva: Minna Rainio.

12 Mainitsemiäni taiteilijoiden lisäksi on tietenkin lukuisia muitakin taiteilijoita, jotka ovat käsitelleet siirtolaisuutta, pakolaisuutta, rasismia ja monikulttuurisuutta. Virolainen Kristina Norman on käsitellyt videoteoksessaan *0,8 Square Metres* (2012) poliittista vankeutta ja siirtolaisuutta. Videoteoksessaan *Common Ground* (2013) hän rinnastaa Virosta maailmansotien jälkeen lähteneiden pakolaisten ja Viroon vuodesta 1997 lähtien saapuneiden pakolaisten kokemuksia.

Ulkomaalaisyntyisten mutta Suomessa opiskelleiden ja työskentelevien taiteilijoiden Sasha Huberin ja Adel Abidin poliittisiksikin luonnehditut taideteokset ammentavat osittain myös henkilökohtaisista kokemuksista. Abidin on muuttanut Suomeen Irakista, ja hänen työnsä liittyvät muun muassa kulttuuriin identiteetteihin, vieraantumiseen ja syrjäytymiseen. Abidin pohtii, mitä tarkoittaa olla arabi, irakilainen ja muslimi tämän päivän länsimaisessa yhteiskunnassa. Sasha Huber puolestaan on tarkastellut teoksissaan muun muassa diasporaa ja jälkikolonialistisia kysymyksiä oman henkilöhistoriansa valossa. Hänen elokuvansa *Rentyhorn* (2008) kiinnittyy rasismiin ja kolonialismiin kysymyksiin.

Ajankohtaisesta pakolaiskriisistä on lisäksi tehty useita dokumentaarisia elokuvia, kuten esimerkiksi Hamy Ramezanin ohjaama *Tuntematon pakolainen* (Suomi 2016). Irakilaisten turvapaikanhakijoiden itsensä kuvaama elokuva *53 Moons* (Aral Kaki, Shevin Nabi ja Rewal Kaki) sai ensi-iltansa Kiasmassa keväällä 2016. Mustavalkoinen kännykkäkameralla kuvattu lyhytelokuva kertoo 53 vuorokautta kestäneestä matkasta, joka alkoi pohjoisen Irakin kurdialueelta ja päättyi Suomen Raumalle.

Teos *Maamme/Vårt Land* syntyi sekä reaktionä perussuomalaisten vaalime- nestykseen kevään 2011 eduskuntavaaleissa että vastalauseena suomalaisen yhteiskunnan kiristyneitä asenteita ulkomaalaisia ja ulkomaalaissyntyisiä suomalaisia kohtaan. Vaikka teoksen valmistumisesta on neljä vuotta, se on muuttunut aiheeltaan yhä ajankohtaisemmaksi yhteiskunnalliseksi kannan- otoksi. Se on myös teoksistamme ensimmäinen, jonka halusimme esittää galleriatilan lisäksi julkisessa kaupunkitilassa, Esplanadin lavalla, itsenäi- syyspäivänä. Samaan aikaan kun *Maamme/Vårt Land* -teos oli Valokuvataiteen museossa, Muu-galleriassa Helsingissä oli esillä Anne Siirtolan videoteos *Näl- kämaan laulun uudet säkeet* (2012), jossa muuan muassa Sudanista, Somaliasta ja Kongosta lähtöisin olevat kajaanilaiset maahanmuuttajat kirjoittivat omiin kokemuksiinsa perustuvat uudet säkeet *Nälkämaan lauluun* ja lauloivat ne vi- deolla. *Nälkämaan laulu* pohjautuu Ilmari Kiannon runoon, joka viittaa suuriin nälkävuosiin (1866–1868).¹³ Teokset muodostivatkin keskenään kiinnostavan vuoropuhelun, sillä molemmat käsittelevät kysymyksiä maahanmuutosta, kuulumisesta ja suomalaisuudesta laulun välityksellä.¹⁴

Kuviteltuja suomalaisuuksia: monikulttuurisuudesta ylijärjaisuuteen

Sekä *Maamme/Vårt Land* että *Nälkämaan laulun uudet säkeet* tekevät näkyväksi erityisesti nykyhetkessä ilmenevää suomalaista monikulttuurisuutta. Media- keskusteluissa ja arkiajattelussa toistuukin usein uskomus siitä, että Suomi on yhtenäiskulttuurinen ja homogeeninen kansakunta, joka on joutunut kohtaamaan monikulttuurisuuden haasteet vasta 1990-luvulla lisääntyneen maahanmuuton seurauksena (Tuori 2009, 28; Huttunen, Löytty & Rastas 2005, 22). Tämä käsitys on kuitenkin moneen kertaan kumottu, ja tutkijat ovat yhä uudelleen muistuttaneet, ettei Suomi – kuten mikään muukaan maa – ole koskaan ollut eristyksissä vaan rajansa ylittävässä vuorovaikutuksessa muiden kanssa saaden vaikutteita muualta maailmasta (Huttunen, Löytty & Rastas 2005, 16–17; Lehtonen & Löytty 2003, 7–17; Lehtonen & Löytty 2007, 105; Sauk- konen 2013, 14). Myös Suomen rajojen sisällä on useita vähemmistökulttuureja, -kieliä ja -uskontoja, joten Suomen kansalaiset eivät itsessäänkään muodosta kulttuurisesti yhtenäistä ja homogeenistä ryhmää. Viime vuosikymmeninä monikulttuurisuuden käsite on kuitenkin etnistynyt, ja sillä viitataan tyypil- lisesti lähinnä maahanmuuttajien mukanaan tuomaan monikulttuurisuuteen (Lehtonen 2004a, 200–201; Rossi 2011, 167). Tämä osaltaan selittää arkiajat- telussa yhä sitkeästi elävän oletuksen suomalaisesta yhtenäiskulttuurista tai Suomen homogeenisyydestä ennen maahanmuuttoa.

Sitkeä fantasia kansakuntien yhtenäisyydestä peittää siis alleen niiden väistämättömän kulttuurisen moninaisuuden. Monikulttuuriset yhteiskun- nat eivät kuitenkaan ole edes historiallisesti uusia ilmiöitä, sillä ihmiset ovat aina paenneet sotia, luonnonkatastrofeja, köyhyyttä, nälänhätää tai poliittista sortoa, ja muuttaessaan uusiin paikkoihin he ovat tehneet niistä etnisesti ja kulttuurisesti sekoittuneita, siis monikulttuurisia (Hall 2003, 237; ks. myös Massey 2008, 71–73; Ollila & Saarelainen 2013, 16–17). Ilmiön historiallisuu- desta huolimatta *monikulttuurisuus*-käsitettä on alettu käyttää tutkimuksessa ja arkipuheessa toistuvasti ja eri yhteyksissä erityisesti viime vuosikymmenien aikana. Käsitteen merkitys on usein kuitenkin hyvin epämääräinen ja epäselvä, ja tutkijat ovat alkaneet kyseenalaistaa koko sanan käyttökelpoisuutta (Hall 2003, 231; Huttunen, Löytty & Rastas 2005, 21). Monikulttuurisuutta tutkinut Salla Tuori kuitenkin painottaa, että pelkkää käsitteen analyyttistä kritiikkiä

13 Näyttelyn sivut Muu-galle- rian kotisivuilla, <<http://www.muu.fi/site/?p=7411>>.

14 Vuonna 2014 *Kansalaiset feat. Medborgare* -projekti puolestaan tuotti korkealaa- tuisen musiikkivideon, jossa Suomessa asuvat maahan- muuttajat lauloivat Kari Tapion laulun *Olen suomalainen*. Alkutilvena 2014 musiikki- video sai valtavasti julkisuutta sosiaalisessa mediassa, uutis- sissa ja television ajankohtais- ohjelmissa.

tärkeämpää on työskennellä käsitteen kanssa niin, että sen avulla voidaan analysoida esimerkiksi nyky-Euroopan yhteiskunnallista tilannetta, jossa rasismi ja erilaisten äärioikeistolaisten, maahanmuuttovastaisten ja ksenofobisten puolueiden kannatus jatkaa nousuaan (Tuori 2009, 213).

Transnationaalinen tai sen suomenkielinen vastine *ylirajaisuus* on noussut keskeiseksi käsitteeksi monikulttuurisuuden rinnalle (transnationalismista ks. esim. Brah 2007; Vertovec 2009). Ylirajaisuus korostaa sitä, että kansalliset identiteetit ja kulttuurit ovat kansallisvaltioiden rajat ylittävässä vuorovaikutuksessa muovautuvia prosesseja. Toisaalta myös saman maan rajojen sisällä asuu moniin eri kulttuureihin identifioituvia ihmisiä, jotka – olivat he sitten esimerkiksi kantasuomalaisia tai muualta tulleita – saattavat olla tiiviissä vuorovaikutuksessa perheidensä, sukulaistensa ja ystäviensä kanssa muualla maailmassa. Ylirajaisuuden käsite hylkää siis ajatuksen selvärajaisista kansoista ja kulttuureista ja korostaa, että kulttuuriset vaikutteet eivät synny vain kansallisvaltion rajojen sisälle jäävässä tilassa vaan monien näkymättömien ja näkyvien rajojen yli. Maantieteilijä Doreen Massey on nimittänyt ylirajaisia yhteiskuntia *aika-tiloiksi*, eri suuntiin kurottavien sosiaalisten suhteiden ainutlaatuisiksi risteyskohdiksi ja kohtaamispaikoiksi, jolloin ”kukin paikka on laajempien ja paikallisempien sosiaalisten suhteiden erityisen sekoituksen polttopiste. [—] Paikan tuntu, käsitys sen ’luonteesta’ voidaan rakentaa vain liittämällä paikka toisiin, muualla oleviin paikkoihin.” (Massey 2008, 29, 31.)

Ylirajaisuuden käsite ei silti kiistä konkreettisten ja materiaalisten rajojen olemassaoloa, niiden merkitystä ja todellisia seurauksia vaan ottaa huomioon ne moninaiset tavat, joilla ihmisten sosiaaliset suhteet jatkuvat näistä rajoista huolimatta (Huttunen, Löytty & Rastas 2005, 32–34; ks. myös Hirsiaho, Korpe-la & Rantalaiho 2005, 11–14; Martikainen [toim.] 2006). Elokuvatutkija Laura U. Marks käyttää termiä *kulttuurienvälisyys*, jolla hän tarkoittaa esimerkiksi elokuvissa kontekstia, jota ei voi sitoa ainoastaan yhteen kulttuuriin. Se viittaa kaksisuuntaiseen liikkeeseen kulttuurien välillä ja ottaa huomioon muutoksen mahdollisuuden (Marks 2000, 6–7; ks. myös Brah 2007, 85).

Maamme/Vårt Land -teoksen monikulttuurisuus ilmenee nimenomaan sen maahanmuuttoon liittyvässä merkityksessä, mutta toisaalta kansallislaulumme ylirajainen, monikulttuurinen ja siirtolaistaustainen historia muistuttaa myös siitä, että Suomi ei ollut itsenäistyessäänkään yhtenäiskulttuuri vaan vuorovaikutuksessa monien kulttuurien kanssa. Teoksen esittämä suomalaisuus näyttäytyy monikulttuurisena ja ylirajaisena, eritaustaisten ihmisten muovaamana, jatkuvasti muuttavana identiteettinä. Teos kiinnittyy nimenomaan suomalaiseen yhteiskuntaan ja monikulttuurisuuspuheeseen Suomessa, mutta aihepiiriltään ja lähestymistavaltaan se on hyvin ajankohtainen myös monissa muissa Euroopan maissa, joissa käydään kulttuurisia ja poliittisia neuvotteluja kuulumisesta, ulossulkemisesta ja kansallisista identiteeteistä. Teoksen teemat saavat erilaisia tulkintoja erilaisissa konteksteissa, joissa ”eri väestöryhmien kohtaamisen historia ja sosiaalisten suhteiden nykyinen arki ovat varsin erilaisia kuin Suomessa”. (Huttunen, Löytty & Rastas 2005, 18.)

Suomalaisuuden kalpea maisema

Maamme/Vårt Land -teoksen laulajat ovat suomalaisia, joiden juuret ovat eri puolilla maailmaa. Yksi lähtökohtamme installaation tekemiseen oli avartaa suomalaisuuden kalpeaa maisemaa, sillä suomalaisuus liitetään yhä usein itsestään selvästi valkoiseen ihonväriin. Tämä ”kansallinen valkoisuus-

Minna Rainio & Mark Roberts: *Maamme/Vårt Land* (2012). Installaationäkymä. Preus Museum, Horten, Norja 2014. Kuva: Kari Soinio.

oletus” (Rossi 2012, 32) sulkee esimerkiksi tummaihoiset suomalaiset helposti suomalaisuuden kategorian ulkopuolelle.

Israelilainen taiteilija Yael Bartane teki vuoden 2014 *Ihme*-festivaaleille elokuvan *True Finn – Tosi suomalainen*. Taiteilija kutsui kahdeksan kulttuuritaustoiltaan erilaista Suomessa asuvaa ihmistä viettämään viikon yhdessä pohtimaan suomalaista identiteettiä. Elokuvaan osallistuvien ulkomaalais-syntyisten suomalaisten haastatteluissa toistuivat kokemukset siitä, miten heidät kategorisoidaan aina maahanmuuttajiksi tai ulkomaalaisiksi, koska he eivät näytä suomalaisilta. Osa osallistujista halusikin osallistua elokuvaan tuodakseen esille oman suomalaisuutensa, kuten esimerkiksi Suomessa 20 vuotta asunut somalialaislähtöinen Mustafe Hagi, joka totesi haastattelussa *Helsingin Sanomille*: ”Minäkin olen suomalainen, tämä maa kuuluu myös minulle.” (Viljanen, HS 2.2.2014.) Suomalaisuus tuntuu siis yhä näyttäytyvän ehdottomana, poissulkevana valkoisuutena (Rastas 2004, 50). Leena-Maija Rossin (2012, 32–33) mukaan maahanmuuttajien oikeus elää ja olla olemassa suomalaisuuden ”valkoisessa tilassa” kyseenalaistetaan jatkuvasti.¹⁵ Tämä tulee ilmi muun muassa jatkuvina kyselyinä siitä, mistä he ovat kotoisin, ja pahimmillaan väkivaltana ja rasistisena ”palaa kotiin” -huuteluna.

Iranilaissyntyinen ruotsalainen sosiaaliantropologi Shahram Khosravi kuvailee sisällyttävän ulossulkemisen mekanismia, jonka avulla maahanmuuttajat ikään kuin jätetään ”kynnykselle, sisä- ja ulkopuolen väliin” (Khosravi 2013, 99). He ovat laillisesti uudessa kotimaassaan, mutta silti heidän osallisuutensa tai kuulumisensa uuteen maahan jatkuvasti kyseenalaistetaan. Sisällyttävä ulossulkeminen voi olla hiljaista ja näkymätöntä vallankäyttöä ja eriarvoistamista, joka tulee esille työn- ja asunnonhaussa, katseissa ja kysymyksissä (ks. esim. Löyttyjärvi 2009).¹⁶ Toisaalta rajan katse voi tulla esille juuri siinä, miten maahanmuuttajat kokevat suomalaisen valkoisen kaupunkitilan ympärillään: tummaihoisten suomalaisten ihonväri merkityksellistyy ja ylikorostuu

15 Valkoisuuden tutkimuksesta ks. esim. Rossi 2012; Dyer 1997; Ahmed 2004.

16 Ks. myös esim. Sundbäck 2014. YLE:n *Silminnäkijä* esitti lokakuussa 2013 ohjelman, jossa seurattiin syntyperäisen suomalaisen, venäläistaustaisen ja somalialaistaustaisen työn- ja asunnonhakua. Ohjelma osoitti kohtelun olevan eriarvoistavaa.

itsestään selvänä normina pidettyä etnisesti valkoista suomalaisuutta vasten. (Rossi 2012, 32.)¹⁷

Teoksemme *Maamme/Vårt Land* haluaa herättää katsojan pohtimaan, milloin maahanmuuttaja hyväksytään suomalaiseksi ja riittääkö siihen lopultakaan edes suomalaisuuden keskeinen kriteeri, Suomen kansalaisuus? Voiko tummaihoisen olla suomalainen ilman, että hänen kuulumistaan suomalaiseen tilaan ja maisemaan jatkuvasti kyseenalaistetaan? Teoksellamme halusimme laajentaa suomalaisuuden kategoriaa ”ilman oletettua kytkentää valkoisuuteen” (Rossi 2012, 29).

Etnisyys voidaan määritellä konstruktionistisesti niin, että se syntyy aina suhteessa toisiin, ja siten siihen liittyy myös muutos, suhteet ja vuorovaikutus (Huttunen 2005, 125). Kiinnostavaa *Maamme/Vårt Land* -teoksen kannalta onkin se, mihin etnisyyden rajoja vedetään, miten etnistä suomalaisuutta tuotetaan ja miten etnisyyteen liittyvää yllirajaisuutta ja muutosta voidaan käsitellä. Monikulttuurisissa ja yllirajaisissa yhteiskunnissa elää paljon ihmisiä, jotka eivät identifioitu vain yhteen kulttuuriin tai alkuperään (Huttunen 2005, 130; Rossi 2012, 25). Näiden ihmisten etnisyys muuttuu toisenlaiseksi vuorovaikutuksessa erilaisten kulttuurien ja ryhmien kanssa (Huttunen 2005, 130–131). Sosiaaliantropologi Laura Huttunen (2005, 127) kysyykin:

Mikä on toisesta maasta ja kulttuurista adoptoidun lapsen etnisyys? Mikä on 20 vuotta maassa asuneen, uuden kotimaansa kielen ja paljon sen kulttuurista omak-suneen maahanmuuttajan etnisyys? Näissä tapauksissa alkuperä näyttäisi vievän yhteen suuntaan, sosialisatio ja arjen kulttuuriset käytännöt toiseen.

Nämä kysymykset osoittavat essentialististen etnisten identiteetikategorioiden keinotekoisuuden, rakentuneisuuden ja jopa niiden lähtökohtaisen mahdollisuuden. Jos identiteetit kuitenkin ymmärretään muuttuviksi, joustaviksi, toistensa kanssa limittäisiksi ja sisäkkäisiksi, niin tilalle avautuu mahdollisuus kuulua yhtä aikaa useampaan kuin yhteen ryhmään.

Ajattelisinkin, että *Maamme/Vårt Land* -teos on eräänlainen kansallisuuden performanssi, joka antaa mahdollisuuden olla yhtä aikaa sekä suomalainen että jostain muualta. Teos venyttää suomalaisuuden etnistä kategoriaa mutta sisällyttää myös valkoisuuden yhdeksi etnisyydeksi muiden joukossa. Jos olisimme valinneet laulajiksi ainoastaan ei-valkoisia ihmisiä, teoksemme olisi luokitellut vain ”muualta tulleet” etnisiksi ja tullut siten tuottaneeksi ja uusintaneeksi ajatusta valkoisuudesta (ja samalla suomalaisuudesta) näky-mättömänä, itsestään selvänä ja nimeämättömänä kategoriana, ei-etnisyytenä. Halusimme ottaa huomioon myös sen, että maahanmuuttajien kategoria on itsessäänkin sisäisten erojen muovaama heterogeeninen ryhmä (vrt. Huttunen 2009, 117–122), ja siksi teokseen osallistuvat laulajat ovat lähtöisin eri maista ja hyvin erilaisista taustoista. *Maahanmuuttaja*-sana liitetäänkin julkisessa keskustelussa yleensä nimenomaan turvapaikanhakijoihin ja pakolaisiin, vaikka myös länsimaista ja naapurimaista Ruotsista, Venäjältä ja Virosta muuttaneet muodostavat suuren osan Suomessa asuvista ulkomaalaisyntyisistä ihmisistä (Davydova & Siim 2007).

Jos etnisyyden käsitteeseen liittyy ajatus muutoksesta, suhteesta ja vuorovaikutuksesta, niin toivoaksemme *Maamme/Vårt Land* osallistuu suomalaisuuden etnisen kategorian muutoksen kuvittelemiseen ja esittämiseen. Ehkä teoksemme omalta osaltaan on osa sitä hidasta prosessia, jossa suomalaisuuden merkitykset vähitellen avartuvat ja se, ”miltä suomalaisuus näyttää”, muuttuu niin, että Suomessa vuosikymmeniä asuneet ulkomaalaisyntyiset

17 Ihonvärin merkitykselliseen vaikuttavat muun muassa myös katsojan ikä, sosiaalinen luokka ja oma etninen tausta. Esimerkiksi joissakin Helsingin kouluissa maahanmuuttajataustaisia lapsia on niin paljon, että suomalaisuuden etninen normatiivinen valkoisuus voi näyttäytyä hyvin erilaisena alakoululaisille kuin vaikkapa keski-ikäisille suomalaisille.

ihmiset, tänne pikkulapsina muuttaneet nuoret ja täällä maahanmuuttajille syntyneet lapset hyväksytään kyseenalaistamatta osaksi suomalaisuuden jatkuvasti muuttuvaa maisemaa.

”Oi Maamme Suomi”, *Maamme/Vårt Land* diasporatilana

Maamme-laulun sanat liittävät kansallisen kuulumisen vahvasti syntyperäiseen kansalaisuuteen. Säkeissä veisataan ”synnyinmaasta”, ”kotimaasta isien” ja lopuksi vielä ”synnyinmaa korkeimman kaiun saa”. Mutta mitä tapahtuu, kun muualta Suomeen muuttaneet laulavat kansallislaulun: voivatko he olla osa *Maamme*-laulun kollektiivista me-muotoa, vaikka he eivät ole syntyneet täällä ja vaikka heidän isänsä (ja äitinsä) ovatkin syntyisin esimerkiksi Somaliasta, Afganistanista, Virossa tai Italiasta? Miten nämä muualta tulleet muuttavat käsitystä suomalaisuudesta? Keitä ”me” suomalaiset olemme, jos ”he” ovat tulleet tänne jäädäkseen? (Vrt. Ahmed 2000, 101.)

Tapamme liittää koti ja kuulumisen syntyperäisyyden tai alkuperäisyyden subjektiasemaan heijastelee ”asioiden kansallisen järjestyksen” logiikkaa, jossa syntymän, alueen ja kansakunnan tai ihmisen ja paikan välillä oletetaan olevan kiinteä, luonnollinen yhteys, ikään kuin ihmisten ”juuret” ulottuisivat syvälle kansalliseen maaperään (Malkki 2012, 25). Avtar Brah (2007, 88) kirjoittaa kuitenkin kodin monipaikkaisuudesta nykyhetken globalisoituvassa maailmassa. Brahin käyttämä *diasporatilan* käsite ottaa liikkuvuuden lisäksi huomioon kotiutumisen halun ja kotona pysymisen. Brah luonnehtii nykyaikaisia diasporia laajasti ”1900-luvun lopun muuttoliikkeiden eri muotojen ’tyypillisiksi yhteisöiksi’, näitä muotoja kuvaavat sellaiset sanat kuin maahanmuuttaja, muuttaja, pakolainen ja turvapaikanhakija”.¹⁸

Brah haluaa kyseenalaistaa sen, miten diasporan ja rajan käsitteisiin miltei automaattisesti liitetään ajatus matkoista ja paikaltaan siirtymisistä.

18 Brah määrittelee diaspora-käsitteen perusteellisesti ja yksityiskohtaisesti artikkelissaan ”Diaspora, raja ja transnationaaliset identiteetit” (2007). Anna Rastas on kirjoittanut diasporan käsitteestä suomalaisessa kontekstissa erityisesti suhteessa Suomessa asuviin afrikkalaistaustaisiin ihmisiin (Rastas 2013). Diasporilla ja diasporan käsitteellä on pitkä historia, jota en tässä yhteydessä esittele, vaan keskityn nimenomaan Avtar Brahin diasporatila-käsitteeseen.

Minna Rainio & Mark Roberts: *Maamme/Vårt Land* (2012). Installaationäkymä. Suomen valokuvataiteen museo, Helsinki 2012. Kuva: Minna Rainio.

Hän huomauttaa, että käsitteet liittyvät olennaisesti myös sijaitsemiseen ja paikallaan olemiseen. (Brah 2007, 73.) Diasporisiin matkoihin ei aina liity toivetta paluusta, vaan usein niihin pikemminkin sisältyy kotiutumisen halu ja juurtuminen uuteen paikkaan (Brah 2007, 74, 85). Sijaitsemiseen liittyy ajatus siitä, että diasporat koskettavat myös niitä, jotka eivät ole muuttaneet eivätkä lähteneet pois vaan jääneet paikalleen. Diasporatilaa eivät siis asuta ainoastaan muualta muuttaneet vaan myös syntyperäisiksi kansalaisiksi esitetyt ihmiset. Brah (2007, 74) toteaa, että ”diasporatilan käsitteessä hajaantumisen genealogiat sekoittuvat niihin genealogioihin, joissa kyse on ’kotona pysymisestä’”.

Tulkitsen myös teoksemme *Maamme/Vårt Land* luoman installaatiotilan eräänlaiseksi diasporatilaksi. Kun teoksen ”muualta tulleet” laulajat ja teoksen katsojat kohtaavat toisensa, he kohtaavat samalla myös monenlaisia suomalaisuuksia. Tilassa kohtaavat sekä Suomeen muuttaneet, ulkomaalaisyntyiset suomalaiset että täällä pysyneet, ”alkuperäisiksi” suomalaisiksi konstruoidut ihmiset, mutta mahdollisesti myös turistik ja muut ulkomaalaiset vierailijat, jotka asuttavat toisenlaisia diasporatiloja muualla maailmassa. *Maamme/Vårt Land* -teoksen laulajat eivät muodosta yhtä yhtenäistä maahanmuuttajien tai uussuomalaisten ryhmää, vaan he pikemminkin paljastavat muualta Suomeen muuttaneiden heterogeenisyyden. He ovat lähtöisin Intiasta, Afrikasta, Lähi-Idästä ja Euroopasta mutta myös läheisistä naapurimaistamme Ruotsista ja Virosta. Laulajien matkat, reitit ja syyt tulla Suomeen ovat olleet erilaisia, ja toisaalta myös asettuminen Suomeen ja asemoituminen suhteessa suomalaisuuden sisäisiin rajoihin riippuu kunkin henkilön taustasta ja elämäntilanteesta. *Maamme/Vårt Land* -teoksen installaatiotila voikin olla paikka, jossa Brahin (2007, 98–99) sanoin ”koetellaan kuulumisen ja toiseuden, inklusion ja eksklusion, ’meidän’ ja ’heidän’ rajoja”.

Monet tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota 2000-luvun toiselle vuosikymmenelle ajoittuneeseen asenneilmapiirin muutokseen Suomessa (Rossi 2012, 24; Lehtonen & Koivunen 2011, 7–13; Koivunen 2012, 9). ”Maahanmuuttokriittisen” keskustelun ja perussuomalaisten vaalimenestysten seurauksena lisääntynyt – tai ainakin näkyvimmin esiin tullut – ulkomaalaisvastaisuus näyttäytyy esimerkiksi rasistisen huutelun muodossa kaupunkiympäristössä ja internetin keskustelupalstoilla. Tämä asennemuutos ja rasististen puheta-
pojen lisääntyminen ja toisaalta niiden hiljainen hyväksyntä on nähtävissä myös valtamediassa ja eduskunnassa (Rossi 2012, 24). Leena-Maija Rossi on painottanut, että nykyisessä 2010-luvun yhteiskunnallisessa tilanteessa olisi tärkeää, ellei jopa akuuttia, että myös Suomessa alettaisiin pohtia valkoisen antirasismien mahdollisuuksia ja että ihmiset alkaisivat kollektiivisesti osallistua rasististen asenteiden vastustamiseen (Rossi 2012, 24). Aktiivisten kansalaisten antirasistinen liikehdintä ja aktivismi onkin viime vuosien aikana käynnistynyt monin eri tavoin. Esimerkiksi Helsingissä ja muissa kaupungeissa on järjestetty vuosina 2015–2016 useita rasisminvastaisia mielenosoituksia, jotka ovat keränneet kymmeniä tuhansia osallistujia.

Rasismien luomien valtasuhteiden purkamiseen tarvitaan Anna Rastan (2005, 100) sanoin ”irtautumista omista etuoikeutetuista asemista sekä solidaarisuutta ja erilaiset rajat ylittäviä yhteisiä kamppailuja. Tämä tarkoittaa esimerkiksi vanhojen tai vallitsevien suomalaisuutta koskevien käsitysten uudelleenarviointia ja muuttamista.” Toivonkin, että teoksemme *Maamme/Vårt Land* osallistuu omalla tavallaan tähän uudenlaisen suomalaisuuden kuvittelemisen, uudelleenarvioimisen ja muuttamisen projektiin ja samalla murtaa käsitystä ”alkuperään” perustuvasta, vain täällä syntyneille kuuluvasta, suomalaisuudesta. Toisaalta teos haluaa esittää nämä uudet suoma-

laiset *Maamme*-laulun laulajat ihan ”kokonaisina” suomalaisina, ei ikuiseen matkantekoon tuomittuina maahanmuuttajina eikä ainaisina muualta tulleina, vaan suomalaisina, jotka ovat täällä kotonaan. Teos on omalta osaltamme eräänlainen mikrotason poliittinen antirasistinen taideteko.

Myös teokseen osallistuvat laulajat osallistuvat tähän antirasistiseen projektiin. Joillekin osallistujille teokseen osallistuminen oli tietoinen kannanotto, jonka välityksellä he saivat mahdollisuuden määritellä itse oman identiteettinsä suomalaisina ja osallistua kulttuuriseen neuvotteluun siitä, ketkä hyväksytään osaksi suomalaisuuden kategoriaa. *Maamme/Vårt Land* -teoksen voisikin siten tulkita eräänlaiseksi vastapuheeksi¹⁹ tai pikemminkin ”vastalauluksi” sisällyttävää ulossulkemista vastaan. Teokseen osallistuneet osoittavat suomalaisuutensa osallistumalla yhteen siihen liitettyyn keskeiseen rituaaliin, kansallislaulun laulamiseen. Laulaessaan *Maamme*-laulun he tulevat myös sanoneeksi: ”Tämä maa kuuluu myös meille”.

Maamme/Vårt Land -teos valmistui jo vuonna 2012, mutta sen aihepiiri on edelleen hyvin ajankohtainen sekä Suomessa että monissa Euroopan maissa. Vuoden 2011 eduskuntavaalien jälkeen suomalaisten asenteet maahanmuuttoa ja Suomessa asuvia ulkomaalaisia kohtaan ovat entisestään kiristyneet.²⁰ Suomen harjoittama maahanmuuttopolitiikka on ollut hyvin tiukkaa verrattuna muihin Pohjoismaihin ja moniin Keski-Euroopan maihin.²¹ Vuoden 2015 aikana Eurooppaan kohdistunut muuttoaalto oli kuitenkin sekä historiallisesti että mittakaavaltaan erityinen. Sen seurauksena asenteet maahanmuuttoa kohtaan ovat kiristyneet eri puolilla Eurooppaa ja maahanmuutto- ja/tai EU-vastaisten ja populististen puolueiden kannatus on kasvanut entisestään.²² Kyseessä on siis ilmiö, joka koskee Suomea ja koko Eurooppaa.

Muuttoliike huojuttaa ja horjuttaa perinteisiä käsityksiä kansallisvaltioista, kansallisista identiteeteistä ja kuulumisesta – ”asioiden kansallisesta järjestyksestä” (Malkki 2012, 28–29). Vaikka lukuisat tutkimukset osoittavatkin kansallisvaltioiden historiallisen ja kulttuurisen rakentuneisuuden ja kyseenalaistavat niiden yhtenäisyyden, kansallisvaltiot ja sitä myötä nationalismit eivät kuitenkaan vaikuta olevan häviämässä globalisaatioprosessien myötä (Billig 1995, 128).

Suomen kansalaisuuden saaneille maahanmuuttajille on myönnetty samat oikeudet kuin syntyperäisille suomalaisille, ja Suomesta on tullut heille toinen kotimaa. Kuulumisen suomalaisuuden kategoriaan ei kuitenkaan ole heillekään välttämättä itsestään selvää. Kansallisen kuulumisen ja ulossulkemisen prosessit ja rajanvedot ovat heidän tapauksessaan hienovaraisempia ja paikoin näkymättömämpiä kuin esimerkiksi pakolaisilla tai turvapaikanhakijoilla. *Maamme/Vårt Land* -teos tuottaa uudenlaista, kattavampaa, monikulttuurista ja ylirajaista suomalaisuuden kuvastoa purkaen samalla suomalaisuuden oletettua kytköstä syntyperäiseen suomalaisuuteen.

Lähteet

Ahmed, Sara (2000) *Strange Encounters. Embodied Others in Postcoloniality*. Lontoo, New York: Routledge.

Ahmed, Sara (2004) ”Declarations of Whiteness: The Non-Performativity of Anti-Racism”. *Borderlands e-journal* vol. 3, 2/2004.

Appadurai, Arjun (1996) *Modernity at Large: Cultural Dimensions in Globalization*. Minneapolis, Lontoo: University of Minnesota Press.

19 ”Vastapuheesta” lisää: *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista* (toim. Jokinen, Huttunen & Kulmala) (2004).

20 Ks. esim. ECRI:n (Euroopan rasismien ja suvaitsemattomuuden vastainen neuvosto) uusin Suomea koskeva raportti liittyen maahanmuuttajien syrjintään ja rasismiin Suomessa (ECRI 2013). Muita tutkimuksia rasismista suomalaisessa yhteiskunnassa, ks. esim. Puuronen 2011; Souto 2011.

21 Ks. esim. <<http://www.pakolaisapu.fi/>>.

22 Ks. esim. *Liikkeitä laidasta laitaan. Populismin nousu Euroopassa* (Ajatushautomo Magman raportti 2011, toim. Björn Sundell, Ville Ylikahri & Paula Yliselä); *Rise of Populism in Europe* (toim. Isabelle Durant ja Daniel Cohn-Bendit, The Spinelli Group, European Parliament 2013).

- Bal, Mieke (2007) "The Pain of Images". Teoksessa Mark Reinhardt, Holly Edwards & Erina Duganne (toim.) *Beautiful Suffering. Photography and the Traffic in Pain*. Williams College Museum of Art/University of Chicago Press, 93–115.
- Bal, Mieke (2010) *Of What One Cannot Speak. Doris Salcedo's Political Art*. Chicago, Lontoo: The University of Chicago Press.
- Billig, Michael (1995) *Banal Nationalism*. Lontoo: Sage Publications; New York: Thousand Oaks.
- Bishop, Claire (2005) *Installation Art. A Critical History*. New York: Routledge.
- Brah, Avtar (2007 [2003]) "Diaspora, raja ja transnationaaliset identiteetit". Suom. Joel Kuortti. Teoksessa Joel Kuortti, Mikko Lehtonen ja Olli Löytty (toim.) *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus, 71–104.
- Davydova, Olga & Siim, Pihla (2007) "Näkökulmia rajat ylittävään elämään". *ELORE* vol. 14, 1/2007. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry. Saatavilla: <http://www.elore.fi/arkisto/1_07/das1_07.pdf> (linkki tarkastettu 28.12.2016).
- Demos, T. J. (2013) *The Migrant Image. The Art and Politics of Documentary during Global Crisis*. Durham, Lontoo: Duke University Press.
- Durant, Isabelle & Cohn-Bendit, Daniel (2013) (toim.) *Rise of Populism in Europe*. European Parliament: The Spinelli Group.
- Dyer, Richard (1997) *White*. Lontoo, New York: Routledge.
- ECRI:n (Euroopan rasismien ja suvaitsemattomuuden vastainen neuvosto) Suomea koskeva raportti 2013, <<http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Finland/FIN-CbC-IV-2013-019-FIN.pdf>> (linkki tarkastettu 2.6.2014).
- Enwezor, Okwui (2008) "Documentary/Verite: Bio-politics, Human Rights, and the Figure of 'Truth' in Contemporary Art". Teoksessa Maria Lind & Hito Steyerl (toim.) *The Greenroom: Reconsidering the Documentary and Contemporary Art #1*. Bard College, NY: Sternberg Press/Center for Curatorial Studies, 63–102.
- Haapala, Leevi (2008) "Dokumentaarin käännös. Neuvottelujen dokumentaation ja taideteoksen välillä". Teoksessa Päivi Rajakari (toim.) *Mitä meillä oli ennen Kiasmaa. Kokoelmatoiminnan vaikuttavuus*. Helsinki: Valtion taidemuseo/KEHYS, 107–126.
- Haapala, Leevi (2012) "Dokufiktio – askelia pois alkuperäisestä". Teoksessa Eija Aarnio & Patrik Nyberg (toim.) *Tosi kyseessä. Dokumentti nykytaiteessa*. Helsinki: Nykytaiteen museon julkaisuja 137, 49–63.
- Hall, Stuart (2003) "Monikulttuurisuus". Suom. Mikko Lehtonen. Teoksessa Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.) *Erilaisuus*. Tampere: Vastapaino, 233–281.
- Hirsiaho, Anu; Korpela, Mari & Rantalaiho, Liisa (2005) "Johdanto". Teoksessa Anu Hirsiaho, Mari Korpela & Liisa Rantalaiho (toim.) *Kohtaamisia rajoilla*. SKS, 11–20.
- Hobsbawm, Eric (1992 [1983]) "Introduction: Inventing Traditions". Teoksessa Eric Hobsbawm & Terence Ranger (toim.) *Invented Traditions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–14.
- Huttunen, Laura (2005) "Etnisyys". Teoksessa Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino, 117–160.
- Huttunen, Laura (2009) "Mikä ihmeen maahanmuuttaja?" Teoksessa Suvi Keskinen, Anna Rastas & Salla Tuori (toim.) *En ole rasisti, mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä*. Tampere: Vastapaino, 117–122.
- Huttunen, Laura; Löytty, Olli & Rastas, Anna (2005) "Suomalainen monikulttuurisuus". Teoksessa Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino, 16–40.
- Jokinen, Arja; Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (2004) (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Keskinen, Suvi; Rastas, Anna & Tuori, Salla (2009) (toim.) *En ole rasisti, mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä*. Tampere: Vastapaino.
- Khosravi, Shahram (2013) *Laiton matkaja. Paperittomuus ja rajojen valta*. Suom. Antti Sadinmaa. Helsinki: Gaudeamus.
- Kivinen, Kati (2013) *Toisin kertoen. Kertomuksen tilallistaminen ja kohtaaminen liikkuvan kuvan installaatioissa*. Helsinki: Valtion taidemuseo. Kuvataiteen keskusarkisto 26.
- Koivunen, Anu (2012) *Maailman paras maa*. Helsinki: SKS.

- Koivunen, Anu & Lehtonen, Mikko (2011) (toim.) *Kuinka meitä kutsutaan? Kulttuuriset merkityskamppailut nyky-Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (2004) "Paikantuminen". Teoksessa Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 271–292.
- Lehtonen, Mikko (2004a) "Suomi Rajamaana". Teoksessa Mikko Lehtonen, Olli Löytty & Petri Ruuska (toim.) *Suomi toisin sanoen*. Tampere: Vastapaino, 173–201.
- Lehtonen, Mikko (2004b) "Johdanto: Säiliöstä suhdekimppuun". Teoksessa Mikko Lehtonen, Olli Löytty & Petri Ruuska (toim.) *Suomi toisin sanoen*. Tampere: Vastapaino, 9–28.
- Lehtonen, Mikko (2014) *Maa-ilma. Materialistisen kulttuuriteorian lähtökohtia*. Tampere: Vastapaino.
- Lehtonen, Mikko & Koivunen, Anu (2011) "Miltä tuntuu todella? Arjen kulttuuriset merkityskamppailut". Teoksessa Anu Koivunen & Mikko Lehtonen (toim.) *Kuinka meitä kutsutaan? Kulttuuriset merkityskamppailut nyky-Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 7–40.
- Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (2003) "Miksi erilaisuus?" Teoksessa Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.) *Erilaisuus*. Tampere: Vastapaino, 7–20.
- Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (2007) "Suomiko toista maata?" Teoksessa Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.) *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus, 105–119.
- Liu, Xin (2015) "Who Sings the National Anthem?" Teoksessa *Trilling Race. The Political Economy of Racialized Visual Aural Encounters*. Turku: Åbo Academy University Press, 208–230.
- Löyttyjärvi, Kaisla (2009) "Erilainen nuori". Teoksessa Suvi Keskinen, Anna Rastas & Salla Tuori (toim.) *En ole rasisti, mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä*. Tampere: Vastapaino & Nuorisotutkimusverkosto, 123–134.
- Malkki, Liisa (2012) *Kulttuuri, paikka ja muuttoliike*. Tampere: Vastapaino.
- Malm, Magdalena (2003) "The Idea of Linearity Bothers Me: Interview with Eija-Liisa Ahtila 30. Oct 2001". Teoksessa Sara Arrhenius, Magdalena Malm & Cristina Ricupero (toim.) *Black Box Illuminated. An Anthology on Contemporary Film and Video Installations*. IASPIS, NIFCA & Propexus, 63–78.
- Marks, Laura U. (2000) *Skin of the Film. Intercultural Cinema, Embodiment and the Senses*. Durham, Lontoo: Duke University Press.
- Martikainen, Tuomas (2006) (toim.) *Ylirajainen kulttuuri. Etnisyys Suomessa 2000–luvulla*. Helsinki: SKS.
- Massey, Doreen (2008) *Samanaikainen tila*. Tampere: Vastapaino.
- Mondloch, Kate (2010) *Screens. Viewing Media Installation Art*. Minneapolis, Lontoo: University of Minnesota Press.
- Nyberg, Patrik (2012) "Dokumentaarisen kuvan käsialoja". Teoksessa Eija Aarnio & Patrik Nyberg (toim.) *Tosi kyseessä. Dokumentti nykytaiteessa*. Helsinki: Nykytaiteen museon julkaisuja 137, 30–47.
- Ollila, Anne & Saarelainen, Juhana (2013) "Johdanto: Euroopassa, sen rajoilla ja ulkopuolella". Teoksessa Anne Ollila & Juhana Saarelainen (toim.) *Kosmopoliittisuus, monikulttuurisuus, kansainvälisyys. Kulttuurihistoriallisia näkökulmia*. Cultural History, University of Turku: k&h-kustannus, 9–27.
- Papastergiadis, Nikos (2006) "Art in the Age of Siege". *Framework. Finnish Art Review* 5/06, 36–40.
- Puuronen, Vesa (2011) *Rasistinen Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pälviranta, Harri (2012) *Toden tuntua galleriassa. Väkiä käsittelevän dokumentaarisen valokuvataiteen merkityksellistäminen näyttelykontekstissa*. Helsinki: Musta taide / Aalto Photo Books.
- Rainio, Minna (2015) *Globalisaation varjoiset huoneet. Kuulumisen ja ulossulkemisen tilat rajanylityksiä käsittelevissä liikkuvan kuvan installaatioissa*. Rovaniemi: Acta Universitatis Lapponiensis.
- Rastas, Anna (2004) "Miksi rasismin kokemuksista on niin vaikea puhua?". Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 33–55.
- Rastas, Anna (2005) "Rasismi". Teoksessa Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino, 69–116.

- Rastas, Anna; Huttunen, Laura & Löytty, Olli (2005) (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino.
- Rhodes, Gary D. & Springer, John Parris (2006) (toim.) *Docufictions. Essays on the Intersection of Documentary and Fiction Filmmaking*. Jefferson, Lontoo: McFarland and Company, Inc.
- Ronning, Gerald (2003) "Jackpine Savages: Discourses of Conquest in the 1916 Mesabi Iron Range Strike". *Labor History* vol. 44:3, 359–382.
- Rossi, Leena-Maija (2011) "Vieraus ja tuttuus liikkeessä. Kunnialliset ja vääränlaiset suomalaiset Mogadishu Avenuella". Teoksessa Anu Koivunen & Mikko Lehtonen (toim.) *Kuinka meitä kutsutaan? Kulttuuriset merkityskamppailut nyky-Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 165–185.
- Rossi, Leena-Maija (2012) "Kylän ainoa 'valkoinen' nainen. Valkoisuuden, sukupuolen ja seksuaalisuuden intersektionaalisuudesta". Teoksessa Kirsti Lempiäinen, Taru Leppänen & Susanna Paasonen (toim.) *Erot ja etiikka feministisessä tutkimuksessa*. Turun yliopisto: Utukirjat, 21–39.
- Saukkonen, Pasi (2013) *Erilaisuuksien Suomi. Vähemmistö- ja kotouttamispolitiikan vaihtoehdot*. Helsinki: Gaudeamus.
- Seppänen, Janne (2001) *Valokuvaa ei ole*. Helsinki: Musta taide, Suomen valokuvataiteen museo.
- Souto, Anne-Mari (2011) *Arkipäivän rasismi koulussa. Etnografinen tutkimus suomalais- ja maahanmuuttajanuorten ryhmäsuhteista*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisu 110.
- Stewart, Timo R. (2013) *Suomalaiset mamuina*, <<http://ulkopolitist.fi/2013/10/23/suomalaiset-mamuina>> (linkki tarkastettu 2.6.2014).
- Sundbäck, Liselotte (2014) "Etninen syrjintä suomalaisilla työmarkkinoilla – tutkimus, seuranta, tulevaisuus". *ETMU-blogi* 11.2.2014, <<http://etmu.fi/etninen-syrjinta-suomalaisilla-tyomarkkinoilla-tutkimus-seuranta-tulevaisuus>> (linkki tarkastettu 2.6.2014).
- Sundell, Björn; Ylikahri, Ville & Yliselä, Paula (2011) (toim.) *Liikkeitä laidasta laitaan. Populismien nousu Euroopassa. Ajatushautomo Magman raportti 2011*, <http://www.magma.fi/images/stories/reports/ms2011_populismi.pdf> (linkki tarkastettu 28.12.2016).
- Tuori, Salla (2009) *The Politics of Multicultural Encounters. Feminist Postcolonial Perspectives*. Turku: Åbo Akademis Förlag – Åbo akademi University Press.
- Van Alphen, Ernst (2005) *Art in Mind. How Contemporary Images Shape Thought*. Chicago, Lontoo: The University of Chicago Press.
- Vertovec, Steven (2009) *Transnationalism*. Lontoo: Routledge.
- Viljanen, Kaisa (2014) "Israelilaisen Yael Bartanan elokuva määrittelee suomalaisuuden uusiksi". *Helsingin Sanomat* 2.2.2014.
- Väkiparta, Kirsi & Rastas, Perttu (2007) (toim.) *Sähkömetsä: Suomalaisen videotaiteen ja kokeellisen elokuvan historiaa 1933–1998*. Helsinki: Valtion taidemuseo / Kuvataiteen keskusarkisto.